

Quo vadis, piacgazdaság? Fenntarthatósági és értékrendi kihívások, lehetséges válaszok

Kocziszky, György
Miskolci Egyetem
regkagye@uni-miskolc.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt fél évszázad során a piacgazdaságok működésének elméleti alapjául szolgáló mainstream közgazdaságtan paradox módon a valóságtól elszakadva, értéksemleges modellekben gondolkodott. Ezek erőltetett absztrakciója, továbbá a gazdaságpolitikában uralkodóvá vált dereguláció és a liberalizáció következtében a piacok nem tudták megfelelően kezelni a válságokat, illetve maguk is előidézőivé váltak azoknak. A szerző jelen tanulmányában azt állítja, hogy van megoldási lehetőség: ez a fenntartható piacgazdaság, amelynek alapfeltétele az értékközpontúság reintegrálása a piaci folyamatokba. Azaz olyan paradigmaváltásra van szükség, amelynek középpontjában a fenntarthatóság áll. De a fenntarthatóság mindaddig csak szóvirág, amíg nem tudatosul, hogy a társadalmi, gazdasági mozgásterünk korlátos, vagyis nem mindent tehetünk meg, amire egyébként volna lehetőségünk. Ennek ismeretében biztos állítható, hogy a 21. században csak azok a nemzetek lesznek sikeresek, amelyek megtalálják a fenntartható piacgazdasághoz vezető utat, és képesek is azon járni. A szerző által felvázolt modell ennek a gondolatnak a megvalósítási irányaira tesz javaslatot.

KULCSSZAVAK: fenntartható piacgazdaság, értékrend, normatív közgazdaságtan, új közgazdaságtan.

JEL-KÓDOK: H11, Q01, Q02, Q56, Q58.

DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2023_1_1

Az eredeti cikk magyar nyelven érkezett be.

GAZDASÁGTÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

A gazdasági rend történelmi termék, formái térben és időben változtak. Ezek a mozgások ipari forradalmakhoz, történelmi, gazdasági és társadalmi, valamint értékrendi katarzishoz, háborúkhöz kötődnek. Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségünk ennek a változási folyamatnak a részletes elemzésére, elég, ha röviden utalunk arra, hogy a 20. század gazdaságtörténete négy piacgazdasági formát tart számon a fejlett országok gyakorlatában (1. táblázat).

A 20. század megörökölte a klasszikus és a neoklasszikus közgazdaságtanra támaszkodó, az önszabályozásra épülő piacgazdaságot. Érdemes azonban utalni arra, hogy *Adam Smith* morálfilozófusként megkülönböztetett figyelmet fordított a gazdaság etikai összefüggéseire (Smith, 1759), amit az utódok folyamatosan kiszorítottak gondolkodásukból, s helyette beemelték a láthatatlan kéz és a racionálisan gondolkodó ember paradigmáját.

Változást az 1929–1933-as világgazdasági válság hozott. *Keynes* felismerte, hogy az önszabályozó piacok alkalmatlanok a pénzügyi sokkok kezelésére, állami szerepvállalás nélkül az így kialakult zavarok alig kezelhetők. Ezzel átfedésben a freiburgi iskola keretei között megszületett, majd Németország nyugati felében a második világháborút követően teret nyert szociális piacgazdaság (a harmadik út) már nagyobb figyelmet fordított a társadalom szociális igényeinek kielégítésére.

A szociális piacgazdaság alap gondolata az 1930-as évek Németországában született, amikor az ún. freiburgi kör tagjai, majd követőik (*Müller Armack, Brief Goetz, Wilhelm Röpké, Adolf Lampe, Franz Böhm, Ludwig Erhard, Walter Eucken, Constantin von Dietre, Erwin von Becktrath* és mások) arra keresték a választ, hogy mit kell tenni a modern ipari társadalmak működőképességének és társadalmi ér-

zékenységének megőrzése érdekében, illetve hogyan lesz a második világháború után kialakult káoszról rend? Erre a választ a gazdasági élet külső és belső rendjét szabályozó politikában (az ún. „Ordnungspolitik”-ban) találták meg.

A második világháborút követően ennek a gondolatmenetnek a szellemében született meg a kor kapitalista és tervutasításos (szocialista) gazdaságirányításától eltérő ún. harmadik utas modell, illetve annak operacionalizálásaként a „jólétet mindenkinek” világos üzenete, a szociális piacgazdaság paradigmarendszere (Erhard, 1957; 1962).

A szocialista piacgazdaság definíciójából kiderül, hogy a piac teremtő erejébe vetett hitet nem feladva megjelentek olyan szociális üzenetek, amelyek a Németország nyugati felében élő, a veszített háború erkölcsi és anyagi következményeit egyaránt elszenvető lakosság számára pozitív, mozgósító erejűek voltak, így pl. a stabil árfolyam, a monopóliumok működésének az ellenőrzése, a magántulajdon biztonsága és a felelősségvállalás (Böhm, 1960; Erhard, 1957).

A totális állam ideológiájával szemben álló „új” értékrend nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy meginduljon a gazdaság gyors helyreállítása, majd fellendülése (Muresan, 2014). A háború utáni gazdasági csodát (1948–1973) a kibocsátás gyors helyreállítása, a foglalkoztatottság és a jövedelmi viszonyok javulása, a fizetőeszköz stabilitás tétele és az alacsony infláció jellemezte, ami elsősorban az 1948 júniusában bevezetett gazdaságpolitikai intézkedéseknek, illetve a valutareformnak (a DM bevezetésének) volt köszönhető.

A szociális piacgazdaság az 1950-es és az 1960-as évek első felében elért eredményei soha nem látott jólétet hoztak az NSZK polgárainak (gazdasági csoda).

Az 1960-as évek második felétől azonban a német gazdaság megtorpant, egyrészt belső (értékrendi), másrészt külső, a világgazdaság-

A PIACGAZDASÁGI FORMÁK JELLEMZŐI

	Klasszikus piacgazdaság (1789–1933)	Korlátozott állami beavatkozású piacgazdaság (1933–1970)	Szociális piacgazdaság (1949–)	Neoliberális piacgazdaság (1970 –)
Piac	<ul style="list-style-type: none"> önszabályozó magántulajdonra épülő rendszer 	<ul style="list-style-type: none"> kivételek alapján történő szabályozás 	<ul style="list-style-type: none"> piaci verseny árrendszer-szabályozás 	<ul style="list-style-type: none"> nyitott globális piacok szerződéses szabadság piaci verseny liberalizáció, dereguláció
Állam	<ul style="list-style-type: none"> minimális szerepet vállaló állam 	<ul style="list-style-type: none"> válságkezelő állam 	<ul style="list-style-type: none"> versenyszabályozó állam 	<ul style="list-style-type: none"> monopólium- és kartellelles fellépés az állam rossz tulajdonos
Értékrend	<ul style="list-style-type: none"> egyéni felelősségvállalás haszonelvűség 	<ul style="list-style-type: none"> egyéni felelősségvállalás 	<ul style="list-style-type: none"> szociális partnerség egyéni felelősségvállalás 	<ul style="list-style-type: none"> pénzközpontúság egyéni érvényesülés egyéni haszon, közösségi felelősségvállalás az egészségügyet, oktatást, kultúrát piacosítani kell a tőke egyetlen célfüggvénye a haszon
Elméleti háttér	Klasszikus közgazdaságtan: <ul style="list-style-type: none"> Smith, A. (1776) Ricardo, D. (1817) Mill, J. (1848) Neoklasszikus közgazdaságtan: <ul style="list-style-type: none"> Marshall, A. (1890) Fischer, I. (1930) 	Keynesi/neokeynesi közgazdaságtan: <ul style="list-style-type: none"> Keynes, M. (1936) Hicks, J. (1937) Modigliani, F. (1944) Samuelson, P. (1948) Kaldor, M. (1960) Tobin, J. (1971) 	<ul style="list-style-type: none"> Röpke, W. (1944/1979) Erhard, L. (1957) Eucken, W. (1960) Böhm, F. (1960) 	Monetáris közgazdaságtan: <ul style="list-style-type: none"> Friedman, M. (1996) Hayek, F.A. (1976)

Forrás: saját szerkesztés

ban jelentkező stabilizációt gyengítő hatások miatt. A német gazdaságpolitikában felerősödtek a neoliberális és egyre inkább háttérbe szorultak a szociális elemek.

Az 1950-es évektől kezdődően a szociális piacgazdaság több nyugat-európai állam (Ausztria, Franciaország, Svédország) gazdaságpolitikájában tetten érhető, ezzel szemben nem gyakorolt különösebb hatást az angol-

szász országokra. Az Egyesült Királyság változtatlanul az "angolszász kapitalizmus" liberális elveit követte.

Fordulópontot hozott a 20. század utolsó negyede, amikor a neoliberális gondolkodás előretört nemcsak a gazdaságpolitikában, hanem a kultúrában, az oktatásban, a társadalom- és szociálpolitikában is. Ennek hatására elkezdtek erodálódni azok az értékrendi ele-

mek, amelyeket a szociális piacgazdaság „atyái” fontosnak tartottak, és a fogalom lassan kiüresedett.

Az 1960-as évek eleje ismét fordulatot hozott, a neoliberais piacgazdaság elméletének kiemelkedő teoretikusa, *Hayek* (1976) ismét a piaci mechanizmusok önszabályozásának jelentőségét hangsúlyozta. Véleménye szerint a társadalmi igazságosságra való törekvés nemcsak hiábavaló (mert nem létezik), hanem káros is. Ezzel szemben a piac megvédi az egyéni szabadságot, ami pedig gazdasági haszonnal jár.

A keynesi közgazdaságtanra épülő piacgazdasági rend az 1960-as évek végén megrendült.

A vietnami háború következtében kialakult fiskális helyzet miatt az USA egyoldalúan felmondta a Bretton Woods-i megállapodást, ami destabilizálta a világgazdaságot. Az így kialakult helyzetet tovább rontotta, hogy az olajexportáló országok váratlanul többszörösére emelték az olaj hordónkénti árát. Új típusú válság alakult ki (nagy stagfláció), amelyre *Milton Friedman* és köre a vegyes piacgazdaság felszámolásában vélte megtalálni a helyes megoldást.

Ronald Reagan és *Margaret Thatcher* időszakában a keynesi irányzatot felváltotta a monetarista közgazdaságtanra épülő neoliberais piacgazdaságtan. A legnagyobb deregulációs hibák a pénz- és az erőforráspiacokon következtek be.

Az 1989-es geopolitikai változásokat követően az ún. kelet-európai blokk országaiiban gazdasági és társadalompolitikai célként fogalmazták meg a szociális piacgazdaság kiépítésének szükségességét. A feltételek, illetve az ehhez vezető út azonban felemásan alakult. Többek között azért, mert ezek az országok olyan kapitalista modellt kaptak Nyugat-Európától, amely több vonatkozásban is eltért az 1940-es évek végén megfogalmazott piacgazdasági és szociális értékrendtől és gyakorlattól. Az átlagpolgár nem vagy csak felszínes ismeretekkel rendelkezett a szociális piacgaz-

daság alapjául szolgáló keresztény értékrendről, s az egymással szemben álló székértáborokba rendeződött gazdaságpolitikusok egy részének sem állt érdekében annak részletes kifejtése.

A 2008-as pénzügyi válságot követően az Európai Unió politikusai a közösség belső gondjainak erősödésével egyidejűleg rendszeresen visszatérnek a szociális piacgazdaság megerősítésének gondolatához, de mint azt a gyakorlat is igazolja, kevés eredménnyel (*Merz*, 2021).

A fentiekben (terjedelmi korlátok miatt) csak jelzésszerűen összefoglalt piacgazdasági irányzatokban közös, hogy egyik sem állta ki a gyakorlat próbáját, „homok” került a piaci folyamatok fogaskerekei közé, ami nem kívánatos zavarokat idézett elő. Ennek számos negatív következménye jelentkezett, így például:

1 Nem tudta a gazdaságokat egyensúlyi pályán tartani, mert az ár önmagában kevésnek bizonyult ennek megteremtéséhez. A pénzügyi és gazdasági válságok pedig permanens módon jelentkeztek, jelentkeznek (pl. az öbölháború, a mexikói válság, az ázsiai válság, az orosz válság, a Lehman-cső, a Covid-19 és az orosz-ukrán háború idején). Erre a monetáris közgazdaságtan ortodox eszközrendszere is alkalmatlannak bizonyult.

A monetáris szigorítások hatására megnöttek az adósságfinanszírozás terhei. A szigorodó kamatkörnyezet megdrágította az átárazódó adósságelemeket, a magas költségvetési hiánnyal rendelkező szuverének esetében pedig az új kibocsátások emelték a kamatterheket, valamint a gazdasági növekedés lassulása a gazdasági szereplők adósság-visszafizetési képességét is kedvezőtlenül érintette.

A válság hatásait a reálgazdaság is megszenvedti, a beszállító hálózatok ugyanis továbbadják a sokkokat (általában négy lépés távolságban). A bankrendszer a vállalati hiteleken keresztül érintett ebben a fertőzőési láncolat-

ban. Az így bajba kerülő bankok további sokkhatást gerjesztenek a hiteligénylők irányába, azaz a kör minden esetben zárul.

2 A neoliberais piacgazdaság érzéketlen a társadalmi, különösen a demográfiai problémákkal kapcsolatban, ami (különösen az európai) fejlett országok esetében a társadalmak elöregedéséhez vezetett. A helyzet az elmúlt két évtizedben, különösen Észak-Amerikában és Európában különböző (pl. woke; ún. „parazita”, Saad, 2021) ideológiák hatására tovább romlott.

3 A liberális, neoliberais piacgazdaság teoretikusai komoly kárt okoztak azzal, hogy olyan humanista értékrendi elemeket, mint pl. család, igazságosság, szolidaritás, közjó, kiiktatták gondolkodásukból, és az önmegvalósító, egyéni haszonra törekvő homo economicus mellett foglaltak állást. Ezt támasztja alá, hogy amíg a *Dietrich Bonhoeffer* vezetésével szerkesztett ún. Freiburgi emlékirat alap gondolata (1942/43) az evangélikus és a római katolikus szociáletikai elvekre, az ún. keresztény-szociális értékrendre épült (Kluge, 1988), az 1970-es évektől felerősödő posztmodernitás ezt olykor a felismerhetetlenségig felhígította, üres hivatkozással degradálta. Ez az individualizációs folyamat különösen jól nyomon követhető a német gyakorlatban.

4 A gazdasági kibocsátás növekedése még mindig nagy externáliák felhasználására épül. Az így létrehozott lineáris (kitermelés–feldolgozás–fogyasztás–hulladék) gazdálkodási lánc ma már nemcsak a termelési, fogyasztási rendszert veszélyezteti, hanem hatására kezelhetetlen mennyiségű hulladék képződik. Eközben a reálgazdaság energiaintenzitása és környezeti terhelése még mindig magas, s napjaink energiaválsága, illetve az annak kezelésére irányuló lépések (pl. a szénerőművek újraindítása stb.) miatt az is marad (MNB, 2022b).

Az energiaválsághoz hasonló problémát okoz a klímaválság, amelynek hatására egyre nagyobb gondot jelent a lakosság egészséges,

génmódosítás-mentes étellel való ellátása, ami jelenleginél kevesebb fosszilis energiát emészt fel.

5 A 2008-as pénzügyi válság zavart és meglepetést okozott a mainstream közgazdaságtan hívei körében. Művelői nem tudták megakadályozni a válságot, és hagyományos (ortodox) eszközeikkel terápiát sem tudtak ajánlani. A neoklasszikus közgazdaságtan ugyanis néhány megkérdőjelezhetetlen alapelvől indul ki, ez uralja a szakirodalmat, a nyilvános vitákat, valamint az arra illetékesek döntéseit. Látzólag kifinomult matematikai háttere viszont elfedi a kiinduló modell hiányosságait.

6 Az egyre gyakrabban jelentkező válságok kiváltó oka nem utolsósorban erkölcsi okokra (korrupció, csalás, a törvények kijátszása stb.) vezethető vissza. Nem a magas jövedelem és a vagyon vagy a vagyonosodás és a kockázatvállalás vet fel etikai kérdéseket, hanem azok tisztességtelen, másokat félrevezető formái. A korlátlan haszonszemléletű pénzügyi közvetítő ágensek felerősítik a korlátok nélküli, nyereségvágyból adódó spekulációt, a pénz iránti mohó vágyat, a pénz könnyű megszerzésének kísértését (Bauer, 2008; Mishkin, 2006; Sachs, 2016).

Nagyobb reálgazdasági és pénzügyi válságokat követően mind a gazdaságelmélettel és -történettel, mind pedig a gazdaságpolitikával foglalkozók felvetik a regnáló gazdasági rendszerrel kapcsolatos összefüggések újragondolásának szükségességét (pl. Jacobs, Mazzucato, 2016; Mander, Goldsmith, 2001; Merz, 2021). Nem meglepő tehát, hogy a 2008-as pénzügyi válság után ismételten napirendre került ennek szükségessége, amiről bizton állítható, hogy a 21. század talán legnagyobb gazdaságpolitikai kihívása.

Úgy tűnik, hogy vége a világgazdaság relatíve nyugodt állapotának. Egyre többen gondolják úgy, hogy a 2008-as pénzügyi válság, majd a 2019-ben indult globális pandémia, a 2022-ben kitört orosz–ukrán háború után új piacgazdasági rendre van szükség. Jogos a kér-

dés: Milyen irányú legyen a változás? A meglévő rendszer foltozgatása vagy egy revidiált értékrenden alapuló átalakítás, azaz evolúció vs. revolúció? Az elmúlt évtized megrázkódtatásai elégségesek-e arra, hogy új paradigma szülessen, vagy a válság lecsengése után minden a korábbi kerékvágásban folytatódik a következő globális megrázkódtatásig?

A szerző meggyőződése, hogy a piacgazdaságról alkotott felfogásunkat új alapokra kell helyezni. Az előttünk tornyosuló problémák megoldását segítheti a fenntartható piacgazdaság irányába tett lépések sorozata.

A FENNTARTHATÓ PIACGAZDASÁG CREDÓJA ÉS STRUKTÚRÁJA

A fenntarthatóság fogalma az elmúlt 50 év során számos összefüggésben jelent meg, és kapott új (vagy újnak látszó) értelmezést. Széles körű alkalmazásának pozitív hatása mellett fennáll annak a veszélye (mint számos hasonló esetben tapasztalható), hogy a fogalom inflálódik. A fenntarthatóság hosszabb távon érvényesülő tendencia, kijelölt pálya szerinti állapotot, viselkedést jelent. Értelemszerűen a pálya tartós elhagyása maga után vonja a fenntarthatatlanságot.

A fogalom ismertségéhez az 1960-as években hozzájárultak a bennünket körülvevő élő környezettel kapcsolatos aggodalmak, illetve az ennek kifejezésére irányuló mozgalmak és publikációk. Valójában mégis a Brundtland-jelentésből (1987) vált széles körben ismertté, amit a különböző nemzeti határozatokban (pl. 18/2013. (III.28.) OGY határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiájáról), az EU és az ENSZ vonatkozó ajánlásainak, továbbá a témában megjelent lassan könyvtárnyi szakirodalomnak köszönhetően populáris, sokat és sokak által használt fogalomná vált (pl. fenntartható mezőgazdaság, élelmiszergazdaság, település és régió stb.).

A fenntarthatóság fogalma tehát nem szűkíthető le egyetlen területre (pl. ökológia), amit számos dokumentum is jelez (pl. Magyarország Alaptörvénye).

Érdemi előrelépést hozott a Rio+20 (2012) csúcstalálkozó, amelynek témája a zöld gazdaság, valamint az intézményrendszer fejlesztése volt. „A jövő, amit akarunk” című záródokumentum eredménye a globális fenntartható fejlődési célok meghatározásáról szóló egyezmény volt.

A többéves előkészítési folyamat eredményeképpen (2015. szeptember 25.) az ENSZ 70. közgyűlésén Agenda 2030 néven fogadták el az új fenntartható fejlődési keretrendszert (The 2030 Agenda for Sustainable Development). A fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals, SDG) keretében 17 célt és 169 alcélt (eszközcélt) fogalmaztak meg. A dokumentum a rendszer nyomon követésére indikátorrendszert ajánl, ami 232 globális mutatót határoz meg.

Hazánkban *A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia* holisztikusan értelmezi a fenntarthatóság fogalmát.

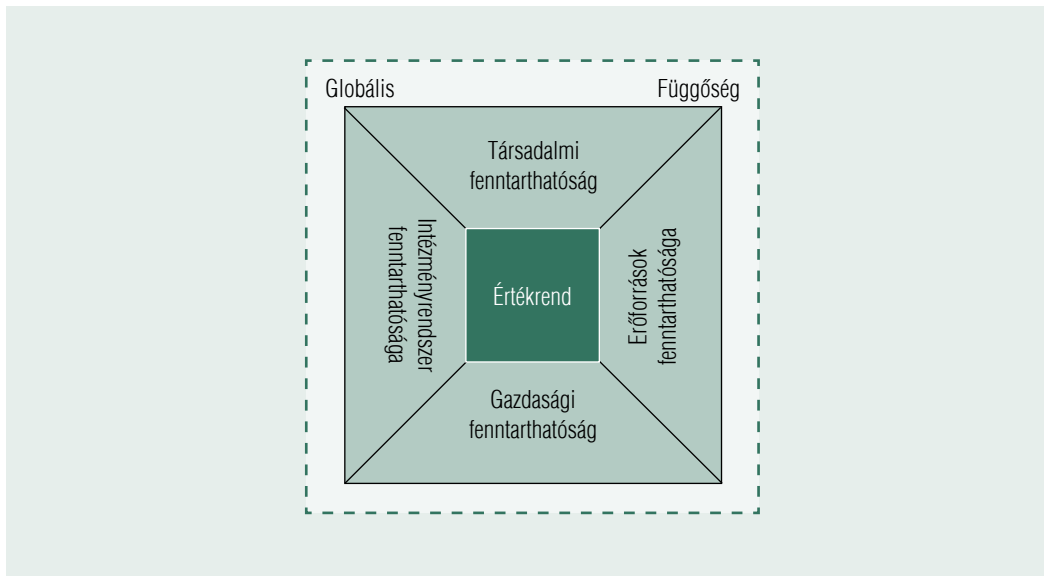
E szerint a fenntartható fejlődés elsősorban hosszú távú erőforrás-gazdálkodás. Ennek szellemében négy erőforrást különböztet meg (emberi, társadalmi, természeti és gazdasági). A stratégia megvalósulásának követését, a folyamatok monitorozását támogatja a kétévente megjelenő előrehaladási jelentés.

A fenntartható rendszer rugalmas, hosszabb távon képes egyensúlyközeli állapotát fenntartani, illetve ha belső vagy külső hatás kimotozítja, képes rövid időn belül rugalmasan visszatérni abba.

A közgazdaságtan normatív tudomány is, vállalja annak a megválaszolását, hogy a „világnak” milyennek kellene lennie. Ennek alapján érdemes újragondolni a társadalmi, környezeti, gazdasági és intézményi kérdéseket.

Az általunk vázolt modell a szakirodalom három (gazdaság, ökológia, szociális) pilléres

A FENNTARTHATÓ PIACGAZDASÁG MODELLJE

Forrás: saját szerkesztés

konstrukciójától érdemben az értékrend középpontba helyezésével és a fenntartható intézményrendszer beépítésével (negyedik pillér) különbözik (1. ábra).

A fenntartható piacgazdaság integratív fogalom abban az értelemben, hogy minden elem összefügg egymással, ugyanakkor az egész (a vektoralgebrahoz hasonlóan) a részek összessége. Értelmezéséhez, vizsgálatához, elemzéséhez elengedhetetlenül szükség van a rendszerszemléletű, holisztikus megközelítésre. A fenntarthatóság nem szűkíthető le a környezeti terhelés, a zöld megoldások kérdéskörére.

A fenntarthatóság időhorizontja nem korlátos, hiszen per definitionem hosszú távra vonatkozik. Minden korosztálynak úgy kell tevékenykednie – termelni, fogyasztani, az adott közösség keretein belül élni, és az erőforrásaival gazdálkodni, az ezt biztosító intézményi kereteket megteremtani –, hogy saját jólétének biztosítása mellett figyelembe vegye a jövő generációk életéhez szükséges feltételeket is.

Értékrend

A fenntartható piacgazdaság központi eleme az értékrend, ami nem véletlen, hiszen a társadalomról és a gazdaságról alkotott közfelfogás alapvetően befolyásolja a piacok működését. Az adott közösségnek a társadalomról, gazdaságról, az intézményrendszerrel, az élő és életlen környezetéről alkotott véleményében jelentős szerepet játszanak a történelmi, vallási, kulturális és etikai determinációk. Az így kialakuló értékrend meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek alapján egy közösség állást foglal a társadalom és gazdaság, valamint az őt körülvevő környezet fenntarthatóságáról, illetve fenntarthatatlanságáról. Ennek hangsúlyozása azért is indokolt, mert az ortodox közgazdaságtan szikár modelljei kizárják az értékrenddel kapcsolatos összefüggéseket, miközben az értékrendi zavarok korát éljük. Olyan torz törekvések jelentek meg, amelyek veszélyeztetik az élő és élettelen környezet fennmaradását.

A társadalmak meghatározó jelentőségű, összetartó ereje az általánosan elfogadott konvencióvá vált értékrend, amelynek vannak állandó, generációkon átnyúló és változó elemei. Egy értékrend fenntarthatósága annak függvénye, hogy mennyire vannak jelen abban az állandó és mennyire a változó, a globális érdekcsoportok által generált elemek.

A második világháború után a liberalizmus erősödésével lassan, de biztosan olyan értékrend nyert teret, amelyben súlyponti lett az önmegvalósítás, önkifejezés és a posztmodernitás túlhangsúlyozása, aminek számos káros következménye nap mint nap tetten érhető. Ezért mind az egyéneknek, mind pedig a közösségeknek talán a korábbinál is nagyobb szükségük van a nihilizmus helyett a lelki és erkölcsi támaszra, stabil kapaszkodókra a bizonytalanságban. Ilyen biztos pont a spiritu-

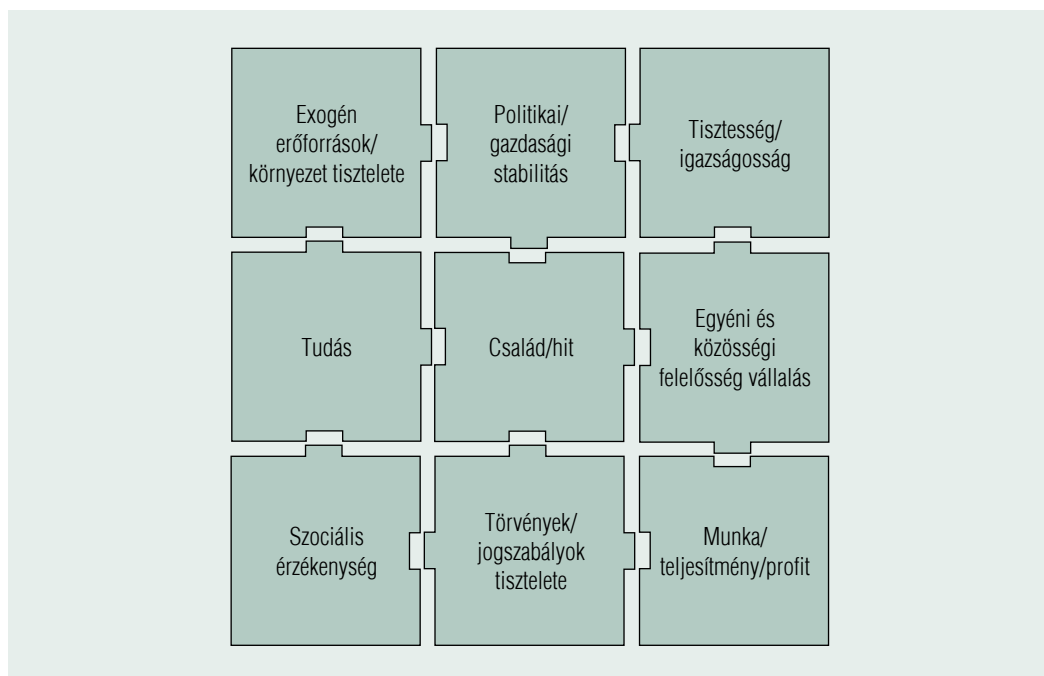
alítás és a család, amely szoros kapcsolatban van az igazságossággal és a szociális érzékenységgel; a tudás, a felelősségvállalás, a szubszidiaritás, a szolidaritás, a környezet tisztelete és a tisztesség. Erre egyre többen utalnak, lásd pl.: a fenntartható piacgazdaság értékrendjének credója kilenc pontban foglalható össze (2. ábra).

■ **Család és hit:** A társadalom és a gazdaság fenntarthatósága nem utolsósorban a hit és a család stabilitásának függvénye. A spiritualizmus hatással van az egyéni és a közösségi, valamint a kollektív igényekre és a szükségletekre. Értékrendi kérdés tehát, hogy mivel, hogyan elégítik ki a szükségleteket, és kik, milyen feltételekkel férhetnek hozzá azokhoz. A cél maga a közösség szolgálata, a piac pedig ennek eszköze.

Az utóbbi időben a hit és a gazdaság közötti

2. ábra

A FENNTARTHATÓ PIACGAZDASÁG ÉRTÉKRENDI ELEMEI

Forrás: saját szerkesztés

kapcsolatok keresése a közgazdaságtan, a gazdaságtörténet egyik fontos kutatási témája lett (Botos, 2009; Krenzhof, 2007; Sebestyén, 2019; Sárvári, 2019). A megközelítések módja természetesen térben, időben és szakterületenként (szociológia, teológia, közgazdaságtan stb.) különböző lehet, de abban a szerzők közös álláspontot képviselnek, hogy a hit fontos szerepet gyakorol a munkáról, a teljesítményről, az emberi jólétről, a szabályok betartásáról, a gazdaság és a környezet kapcsolatáról alkotott felfogásunkra.

■ **SZOCIÁLIS ÉRZÉKENYSÉG:** Az értékrendszerben megjelenő szociális elem attól függ, mennyiben sikerült a társadalomnak a szociális normákat érvényesíteni a gazdaságiak mellett, esetenként az utóbbi rovására. A piac önmagától nem hoz létre szociális normákat olyan mértékben, amennyire a gazdaság működőképessége ezen normák teljesítéséhez kötődik. A gazdaságilag meghatározott társadalmi kapcsolatokat ugyanis az az alapelv uralja, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel maximális hozamot, illetve egy meghatározott hozamot minimális ráfordítással érjenek el. Éppen ezért a társadalomnak olyan szociális rendet kell kifejlesztenie és megvalósítania, amely megfelel a közösség szükségleteinek (mindenekelőtt a szociális igazságosság, a szociális biztonság és a társadalmi béke célkitűzéseinek). A társadalom rendje gazdaságilag és szociálisan annál magasabb igényeknek felel meg, minél inkább sikerül az értékrendet a gazdasági és szociális célok egyidejű elérésére hangolni.

■ **SZOLIDARITÁS, EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS:** Az ember felelős tetteiért, azokkal el kell számolnia. A szolidaritás lényege az összetartozás és az adott csoport érdekeinek tisztelete, a másik segítése.

A szolidaritást egyrészt az emberek és különféle társadalmi csoportok (pl. idősök, szegények) közötti durva különbség, másrészt a kölcsönös függőség indokolja. A szolidaritás nem más, mint az önérdék önkéntes korlátozása.

A társadalmi szolidaritás az egyén felelősségvállalását és az állami koordinációt jelenti. A „homo oeconomicus” magatartás merev követése (a közgazdasági gondolkodás integráns része a 18. század óta) ellentmond a szolidaritás követelményének. Az önérdéket követő egyének összessége (adott intézményi keretek között) nem biztosítéka az össztársadalmi érdek szolgálatának, mint azt a klasszikusok állították.

■ **TISZTESSÉG:** A tisztesség és tisztességtelenség kérdése különösen az elosztás és újraelosztás, valamint a piacok működése és az állami szabályozás kapcsán merül fel. A tisztességtelen elosztás eredményeként kialakuló jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenség az elmúlt három évtizedben került fokozottan az empirikus közgazdaságtani vizsgálatok homlokterébe (ennek egyik oka a háztartások növekvő vagyoni és jövedelmi különbsége).

Az egyenlőtlenség hosszabb távon politikai és gazdasági instabilitáshoz vezet. Ezért az elosztási és újraelosztási mechanizmusok kapcsán megkülönböztetett jelentőséggel bír a tisztességes adórendszer, illetve a tisztességes adófizetői magatartás. (Nem véletlen, hogy ennek a kérdésnek kiterjedt szakirodalma van.)

■ **IGAZSÁGOSSÁG:** Rawls (1997) szerint a társadalom fenntarthatóságának alapvető követelménye. Az igazságosság jogi szerepe, hogy helyes választ adjon a társadalmi kérdésekre, szociális szerepe pedig az, hogy mindenki azt kapja, ami megilleti.

Az igazságosság tehát alapvetően etikai kérdés, amelynek keretében arra adunk választ, hogy milyen kötelezettségeink vannak másokkal, illetve másoknak milyen jogaik vannak velünk szemben, különös tekintettel arra, hogy az adott javakat sikerül-e a társadalom elvárásainak megfelelően elosztani. Ennek alapja a javak használatához való jog, aminek feltétele egy minimális jövedelem, amely (függetlenül a rászoruló szándékától) a társadalom minden tagjának jár, és a társadalom valamennyi tagja számára előnyös és észszerű. Az igazságosság

a társadalmi különbségek csökkentését, egyenlő jogokat, egyenlő bánásmódot és mindenkit alanyi jogon megillető szabadságot jelent. Sem a korrekatív, sem pedig a disztributív igazságszolgáltatást a piac önmagától nem képes biztosítani, illetve helyreállítani. A jogállam feladata ennek a megoldása.

■ **TUDÁS:** Az elmúlt 200 év értékrendjeiben mindig fontos szerepe volt a „jóra való” tudásnak, ami az emberi lét alapja, a homo sapiens jellemzője. Fontosságát azért is kell hangsúlyozni, mert a tudás nemcsak a közösség érdekeit szolgálja, hanem számtalan esetben azal ellentétes is. A tudás és az információ a 21. század tőkéje.

■ **A KÖRNYEZET TISZTELETE:** Az ember nem uralkodója, tulajdonosa az őt körülvevő természetnek. A környezet tisztelete ennek a „keskeny útnak”, a környezetnek a tudatos használatát jelenti.

A modern ipari társadalom kialakulása magával hozta az állandó gazdasági növekedés igényét, ami egyre nagyobb terhet jelentett a bennünket átölelő környezetre, az pedig irreverzibilis folyamatokat indított el. Az így kialakuló rendszerek fenntarthatatlanok, károsak.

■ **MUNKA, TELJESÍTMÉNY:** A fenntartható piacgazdaság elképzelhetetlen munka és teljesítmény nélkül. A munkához való viszony megítélése fontos eleme az értékrendnek.

A történelmi keresztény egyházak tanításában is kiemelt helye van a munkához való viszornak (lásd pl. Balikó, 2013). Mind az Ó-, mind pedig az Újszövetségben számos utalást találni erre, pl. „A restség mély álomba merít, és a lusta éheznek” (Péld. 19, 15).

„Eredj a hangyához, te rest, figyeld mit tesz és okulj” (Péld. 6.6).

„A modern kor közgazdászainak semmi mondanivalójuk nincs arról, hogy a munka kellemes-e vagy kellemetlen. Azt hiszik, hogy az elvégzett munkamennyiséggel párhuzamosan nő a munka terhe (illetve csökken a kellemessége). A munka egy részét a dolgozók

már csak a jövedelemszerzés érdekében végzik, s azon a ponton szüntetik be, ahol a pótlólagos munkából származó kellemetlenség már nagyobb, mint az azzal megszerezhető jövedelem vonzása. A határhaszon-elmélet tehát elfogadni látszik a marxi általánosítást és peszsimizmust. Pedig a közgazdászoknak ez a következtetése nem származhat sem a gazdasági adatokból, sem a gazdasági elméletből, s még kevésbé alapulhat a pszichológiai megközelítésen.” (Scitovszky, 1990. 83. oldal).

Fenntartható piacgazdaság pillérei

A fenntartható piacgazdaság négy pillére (fenntartható társadalom, intézményrendszer, gazdaság és erőforrás-gazdálkodás) szoros okozati kapcsolatban áll egymással.

Fenntartható társadalom

A fenntartható társadalom a participáción és autonómián alapul, a szociális biztonság mellett a közösségre helyezi a hangsúlyt.

„A fenntartható társadalom a teljes jogú egyénből és azok közösségeiből építkezik rendszerre. Az egyén érdekeinek megvalósulása a közösségen keresztül ütközik, vagy azonosul más egyének vagy közösségek érdekeivel, s a különböző érdekek egyensúlyát a kölcsönösség teremti meg. A kölcsönös nagylelkűség, a közösségi érzés újraéledése ebben a szerkezetben nem felülről jövő akarat, hanem az egyén egzisztenciális létének kiteljesedési lehetősége, azaz a közösség sajátja. A mindenkire kötelező parancsokat osztogató monolit hatalmi struktúrával szemben, amely a kölcsönösség elszegényesedéséhez, egyéni és csoportérdekek kialakulásához vezetett, a fenntartható társadalom szerkezetében a kölcsönösség válik a közösség szervező erejévé, ahol a helyi közösség öngazgatási rendszerben intézi saját ügyeit. A döntés áthelyeződik a döntés közvetlen hatásfelületére, csökken a központi felelősség és a sematizálásból adódó tévedési lehetőség” (Gyulai, 2005. 6. oldal).

A FENNTARTHATÓ TÁRSADALOM ELEME

Elemek	Értelmezése	Indikátorai
Fenntartható demográfia	Az adott lélekszám összhangban van a természet terhelhetőképességével.	<ul style="list-style-type: none"> születéskor várható élettartam teljes termékenységi arányszám öregedési index
fenntartható anyagi és szociális biztonság	Közösségi jólét	<ul style="list-style-type: none"> szegénységi arány foglalkoztatottal nem rendelkező háztartásban élők aránya korai iskolaelhagyók aránya 65 éves korban várható átlagos élettartam 65 éves kor utáni jövedelemváltozás mértéke
Fenntartható társadalmi bizalom és aktivitás	A társadalmon belüli kohézió	<ul style="list-style-type: none"> nemek közötti munkabér-egyenlőség térségek közötti munkabér-egyenlőség a lakosság eladósodottsága a nemek és korcsoportok étellel való elégedettsége biztonságérzet
Felelős fogyasztás	Az árak, szolgáltatások, természeti erőforrások felelősségteljes használata	<ul style="list-style-type: none"> a feldolgozatlan kommunális hulladék aránya az élelmiszer-hulladék aránya élelmiszer-vesztés élelmiszer-pazarlás

Forrás: saját szerkesztés

A fenntartható társadalom elemeit a 2. táblázat foglalja össze.

Már a szociális piacgazdaság alapító atyái felhívták a figyelmet a túlfogyasztási mentalitás erősödésére (Erhard, 1957). Az elmúlt évtizedek gyakorlatát tekintve úgy látszik, nem sok hatással. Ennek eredményeképpen a fejlett országokban létrejöttek ún. fogyasztói társadalmak. Az öngerjesztő fogyasztás veszélyes, ami növeli a környezeti lábnyomot, és kimeríti a természeti erőforrásokat.

Fenntartható intézményrendszer

Az intézményrendszer tág fogalom, magába foglalja a fennálló jogrendet, a rendszert működtető funkciók eloszlását és működési kereteit, a társadalomra ható döntési pontokat és információs hálózatot, a köz- és magántulaj-

don működtetésének feltételeit, jogi kereteit, aminek az operacionalizálása értékrend- és politikafüggő. A mindennapi életet a spirituális, a politikai és a gazdasági intézményrendszer térben és időben változóan mindig szabályozta és szabályozza ma is.

A fenntartható intézményrendszer feladata egyrészt a piac és a közsfera közötti egyensúly és kiszámíthatóság megteremtése, a közérdek képviselője, vagyis a piac és a közérdek egyike sem erősödhet a másik rovására. Másrészt az elosztás és az újraelosztás értékrendjének és feltételeinek a meghatározása.

Az intézményrendszer fenntarthatósága szorosban kapcsolódik az állam és a piac kapcsolatának megítéléséhez. Ez (mint azt számos forrás igazolja) a második világháborút követően sajtóságosan alakult. A „húzd meg, ereszd el”

elv érvényesült: az 1970-es évek elején megindult piaci liberalizáció, illetve az annak gazdasági előnyeit hirdető gazdaságpolitika a 2008-as válságot követően láthatóan megtorpant.

A mindenre kiterjedő hatékony piacok elmélete gyenge lábakon áll. Ennek bizonyítéka többek között a nagy pénzügyi válságok, amikor szisztematikusan félreárazzák az eszközöket és a kockázatokat.

Történelmi tény, hogy a piac csak szűk határok között képes az önkorrekcióra, amit a válságok sora igazol. Az önkorrekciót hirdető ezekben a kritikus helyzetekben azonnali állami beavatkozást (költségvetési transzfereket) igényelnek, majd hajlamosak az ezt követő időszakban megfélemezni erről, és biztonságérzetbe ringatni magukat. Másrészt az állami beavatkozással új gazdasági ágazatok alapjait rakhatják le, illetve hozzájárulnak a szociális biztonság megteremtéséhez (3. táblázat).

Fenntartható gazdaság

A reál- és a pénzügyi (költségvetési és monetáris) folyamatok működtetése nem cél, ha-

nem eszköz. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert van jó és rossz gazdasági növekedés. Azaz van olyan kibocsátásbővülés, ami összhangban áll a társadalom igényeivel és a rendelkezésre álló erőforrásokkal, és van olyan, amely ellene hat. Egyes tevékenységek valós igényeket elégitenek ki, mások pedig a termelők-szolgáltatók által generált, indokolatlan igények teremtésére irányulnak. A túlhajszolt kereslet felesleges javak megszerzésére ösztönöz, ami újabb felesleges keresletet generál (pl. az alkoholfogyasztás növekedése, illetve az alkoholizmussal kapcsolatos problémák kezelése; az édességek túlfogyasztása és a növekvő számú cukorbeteg kezelésének igénye). A fenntartható gazdaság hét elemét a 4. táblázat foglalja össze.

A gazdasági kibocsátás csak akkor fenntartható, ha az nem párosul a pénzügyi egyensúly tartós hiányával [Matolcsy (2015) szerint a magyar gazdaság egyik legnagyobb problémája az 1974–2014 között kialakult tartós pénzügyi-egyensúly-hiány volt].

Másrészt a fenntartható gazdasági növekedés zöld (karbonmentes) növekedés, azaz a ki-

3. táblázat

A FENNTARTHATÓ INTÉZMÉNYRENDSZER ELEMEI

Elemek	Értelmezése	Indikátorai
Törvény, jogszabályi stabilitás	A törvények és jogi normák kiszámíthatósága, stabilitása	<ul style="list-style-type: none"> • a jogsértő ügyek száma • a törvény- és jogszabályváltozások száma (törvenystabilitási index)
Fenntartható közigazgatás	A társadalom konszenzuális értékrendjének és biztonságának a közmegállapodás szintjén tartása	<ul style="list-style-type: none"> • a környezeti adó aránya • a környezetvédelmi kiadások aránya • a környezeti teljesítmény mutatója (EPI) • a közigazgatási szervezetek integritása
Fenntartható közszolgáltatás	A közmegállapodáson alapuló, reziliens szolgáltatások összessége	<ul style="list-style-type: none"> • a közszolgáltató vállalatok integritása • a települési hulladék újrahasznosítási aránya • a közszolgáltató vállalatok üvegházhatású gázainak aránya

Forrás: saját szerkesztés

A FENNTARTHATÓ GAZDASÁG ELEMEI

Elemek	Értelmezése	Indikátorai
Fenntartható gazdasági növekedés	Az adott nemzetgazdaság hosszú távú (5–8 éves) aránya, állandó ütemű kibocsátása, amely nem okoz károkat a természeti környezetben	<ul style="list-style-type: none"> • aktivitási ráta • tartós munkanélküliségi ráta • a fajlagos kibocsátás növekedési üteme reálértéken • zöld beruházási ráta, zöld nettó export, zöld fogyasztás • munkatermelékenység • infláció • költségvetési hiány • a fizetési mérleg hiánya
Fenntartható költségvetés	A Maastrichti kritériumnak megfelelő költségvetés és államadósság	<ul style="list-style-type: none"> • a költségvetés GDP-arányos hiánya • az államadósság GDP-arányos hiánya • tőkepiaci besorolás
Zöld finanszírozás	Olyan hiteleszköz, amely támogatja valamilyen környezeti feladat megoldását	<ul style="list-style-type: none"> • a zöld vállalati hitelek aránya • a zöld tőkepiaci eszközök állománya • a „zöld otthon” program keretében kihelyezett hitelek aránya
Zöld kötvény	Megfelel a Nemzetközi Tőkepiaci Szövetség (International Market Association) ajánlásának	<ul style="list-style-type: none"> • a zöld kötvények aránya • a zöld kötvények hozamának aránya
Zöld közbeszerzés	A zöld minősítéssel rendelkező beszállítók, ill. termékek előnyben részesítése	<ul style="list-style-type: none"> • a zöld minősítéssel rendelkező beszállítók aránya
Zöld digitalizáció	A zöld energiafelhasználást támogató informatikai alkalmazás	<ul style="list-style-type: none"> • a zöld informatika aránya
Zöld reálgazdaság	A környezetkímélő technológiák, termelési eljárások összessége	<ul style="list-style-type: none"> • az ökológiai gazdálkodásba bevont területek aránya • a zöld minősítésű termékek/szolgáltatások aránya • árstabilitás

Forrás: saját szerkesztés

bocsátás bővülése csökkenő és hatékonyabb erőforrás-felhasználás mellett megy végbe. Optimális esetben a gazdasági növekedés pályája elválik az energiafelhasználás és a károsanyag-kibocsátás pályájától. Tehát a gazdasági kibocsátás növekedési üteme nagyobb, mint az ökológiai lábnyom és a nem regenerálódó természeti erőforrások felhasználása. Abszolút elválás (zöld növekedés) esetében úgy

nő a kibocsátás, hogy az ökológiai terhelés csökken.

Az elmúlt években felerősödtek a gazdasági kibocsátás növekedését érő bírálatok. A kritikák egyrészt az igazságtalan elosztás („a szegény még szegényebb, a gazdag még gazdagabb lesz”), másrészt az erőforrások végelessége miatt fogalmazódtak meg, ami nem teszi lehetővé a végtelen növekedést.

A bírálatok jelentős része a növekedés (GDP) helyett a fejlődés mérését javasolja, amellyel a létminőség (az egészség, az anyagi jólét, a közszolgáltatások színvonala, a demográfiai folyamatok, a környezet állapota) együttesen monitorozható (EGSZB, 2009; Kocziszky, Szendi, 2021).

Fenntartható erőforrás-gazdálkodás

A Római Klub nyilatkozata (1972) óta aligha kerülhető meg az erőforrások fenntarthatóságának, a gazdaság, valamint a természet közötti egyensúly biztosításának kérdése, mert egyre nagyobb jelentőségű a bennünket körülvevő környezet eltartóképessége.

A kibocsátás állandó növekedése miatt csökken a biológiai diverzitás, nő a talajok eróziója, kimerülőben vannak egyes természeti erőforrások. Ennek a nem kívánatos folyamatnak a lassítása, majd megállítása nem egyszerű folyamat, mert egyrészt jelentős az ebben érdekeltek lábnyomának ereje, másrészt ma még nem vagyunk az ehhez nélkülözhetetlen biztos tudás birtokában.

Sürgős változtatásra van szükség, mert az előttünk álló évtized nem sok jóval kecsegtet; ugyanis:

- az éghajlat-változás valószínűleg tovább növeli az erőforrások szűkösségét;
- a kereslet valószínűleg meghaladja a körny-

5. táblázat

A ZÖLD ERŐFORRÁS-GAZDÁLKODÁS ELEMEI

Elemek	Értelmezése	Indikátorai
Fenntartható természeti környezet	A fajdiverzitás és a tájminőség biztosítása	<ul style="list-style-type: none"> • ökológiai egyenleg (az ország területén lévő természeti erőforrások igénybevétele) • az üvegházhatású gázok újrahasznosításának aránya • az újrahasznosított hulladék aránya • a védett területek aránya • ökológiai lábnyom • a környezeti fenntarthatóság indexe • az ökológiai természetbe bevont területek aránya
Zöld fejlesztéspolitika	A karbon- és anyagigényszegény termékek, szolgáltatások, technológiák fejlesztésére irányuló tudatos tevékenység	<ul style="list-style-type: none"> • a kormányzati K+F kiadások hatékonysága (a környezeti technológiákkal összefüggő szabadalmak száma az állam zöld gazdasági vonatkozású K+F kiadásaihoz viszonyítva) • a versenyszféra zöld K+F kiadásainak hatékonysága • nyersanyag-intenzitás • a megújuló technológiák aránya
Megújuló energia	Az energiahordozók azon csoportja, amelyek emberi időléptékben újra termelődnek	<ul style="list-style-type: none"> • a zöld energia aránya az összes energiafelhasználáson belül • az energiahatékony ingatlanok aránya • a megújuló energia aránya • a zöld energia intenzitása

Forrás: saját szerkesztés

nyen elérhető kínálatot (stratégiai erőforrásokból, ideértve az energiát, az élelmi-szert és a vizet);

- a stabil vízkészletekhez való hozzáférés hiánya kritikus méreteket ölt;
- a csökkenő erőforrásokért folyó globális versengés nagyhatalmi konfrontációkhoz vezethet.

A fenntartható erőforrás-gazdálkodás elemének potenciális indikátorait az 5. táblázat foglalja össze.

Hogy valójában mi tekinthető zöldnek, és mi nem, arra ma még nincsen egzakt definíció. Némileg segít ebben az EU 2020-ban elfogadott taxonómiarendeletere, ami hat környezeti célkitűzést fogalmazott meg, ezek:

- az éghajlatváltozás mértékének csökkentése,
- az éghajlatváltozás várható hatásaihoz való alkalmazkodás,
- a víz és a tengeri erőforrások fenntartható használata és védelme,
- átmenet a körforgásos gazdaságba,
- a szennyezés megelőzése és ellenőrzése, valamint
- a biológiai sokféleség és az ökoszisztémák védelme és helyreállítása.

Az orosz–ukrán háború azonban már módosításra kényszerítette a döntéshozókat. Az atomenergia és a földgáz használatát is zöldnek minősítették. A hazai hulladékgazdálkodásban jelentős előrelépést jelent, hogy a kormány 1704/2021-es határozatával (X. 6.) elfogadta Magyarország 2021–2027 közötti Országos Hulladékgazdálkodási Tervét, amely többek között meghatározza az időszak hulladék-újrafeldolgozási célértékét.

A függőségi viszonyok hálójában

Aligha vitatható, hogy az elmúlt évszázadok során a gazdasági rend kialakításában meghatározó szerepe volt a hatalmi hierarchiaknak.

Naivitás lenne azt gondolni, hogy a 21. században a hatalmi hierarchiaknak nincs hatásuk. Ellenkezőleg, a globalizációt mozgató erők kimutatható és látens hatást gyakorolnak az országok társadalmi, politikai, gazdasági folyamatainak, valamint az intézményrendszerének a fenntarthatóságára. A történelemnek ugyanis nincs vége, ahogyan azt Fukuyama tévesen vizionálta (Fukuyama, 2014). Ellenkezőleg, hatalmi centrumok (tudás, információ és tőke), értékrendek és érdekek ütköznek állandóan egymással. A béke – ahogyan számos geopolitikai elemző utal rá – távol van.

A fenntartható piacgazdaság nem független az adott nemzet társadalmi, gazdasági érdekeinek érvényesíthetőségétől, az ellentétes érdekeket befolyásoló hatásaitól. Ez utóbbi eredményeként hol erősebb, hol pedig gyengébb függőségi viszonyok, hálózatok jönnek létre, amelynek hatására kialakulnak a szűk „elitek” és a „többiek”.

Eredetileg az 1960-as években, az ún. posztkoloniális és a latin-amerikai országokkal összefüggésben megjelent függőségelmélet napjainkban (a neomarxista szemléletet hátrahagyva) új értelmezést nyert. A „ketős függőség” (Böröcz, 1993), azaz a geopolitikai (birodalmi) és a gazdasági függőség az olyan kis nyitott országok esetében, mint Magyarország, továbbra is komoly, a fenntarthatóság mozgásterét befolyásoló tényező. (Hazánk exporthányada tartósan 80 százalék felett van, amit csak magas importhányad mellett képes elérni. Ez jelentősen hozzájárul gazdaságunk sérülékenységéhez.)

A szuverenitás tehát az erős vagy gyenge függőségek következtében sérülékeny. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy ez kölcsönös, aminek win-win eredménye van.

Nemcsak a gazdaság szereplői (egyének és csoportok), hanem a nemzetek is függőségi

veszélyben vannak egymással, ami a gazdasági, a politikai és a katonai erőfölény következménye.

A birodalmi erőfölény érvényre juttatása a gyengébb szervezetek (államok, gazdálkodó szervezetek) esetében nem újszerű, legfeljebb a megjelenési formái változtak, illetve változnak napjainkban is. Hosszan lehetne sorolni az erőfölénynek az egyes országok piaccgazdasági viszonyaiba (intézményrendszerébe, értékrendjébe, gazdasági és szociális helyzetébe) való beavatkozását bizonyító 20. századi példákat. A hatalmi fölény kapcsán érdemes elgondolkodni az emigrációban élő *Eckhardt Tibor* 1943. július elsejei keltezésű (a Kisgazdapárt vezetőihez Washingtonból írott) levelén: *”Végtelenül kicsi pont vagyunk a nagyvilágban. Egy néger falu az afrikai Aranyparton, egy lakatlan homoksáv a Perzsa-öbölben, egy maláriás dzsungel a Sallamon-szigeteken fontosabb terület a nagyhatalmak szemében, mint egész Magyarország.”* (idézi: Nemeskürty, 1995. 271. oldal)

A politikai és gazdasági erőfölény érvényesítése nem új keletű.

A fenntarthatóság nem független az adott közösségnek a globális tudás-, érték- és technológiai láncokban, a munkamegosztásban betöltött helyzetétől és a történelmileg megörökölt külső gazdasági és politikai viszonyaitól, a hálózatokban betöltött szerepétől (3. ábra).

A status quo természetesen időről időre változik. A világgazdaság színpadára lépő új erők elemi érdeke ennek megváltoztatása, a függőségi viszonyok átrendezése. Céljuk elérése érdekében nem rettennek vissza nemtelen (pl. katonai, korrupciós, ideológiai stb.) eszközök és törvénytelen kapcsolatok (pl. a maffia) igénybevételeitől sem.

A gazdasági és politikai függőség összetett hatáslánc következménye, amit a pénzügyi piacok (pl. meghatározó jegybankok, nagy tőke-

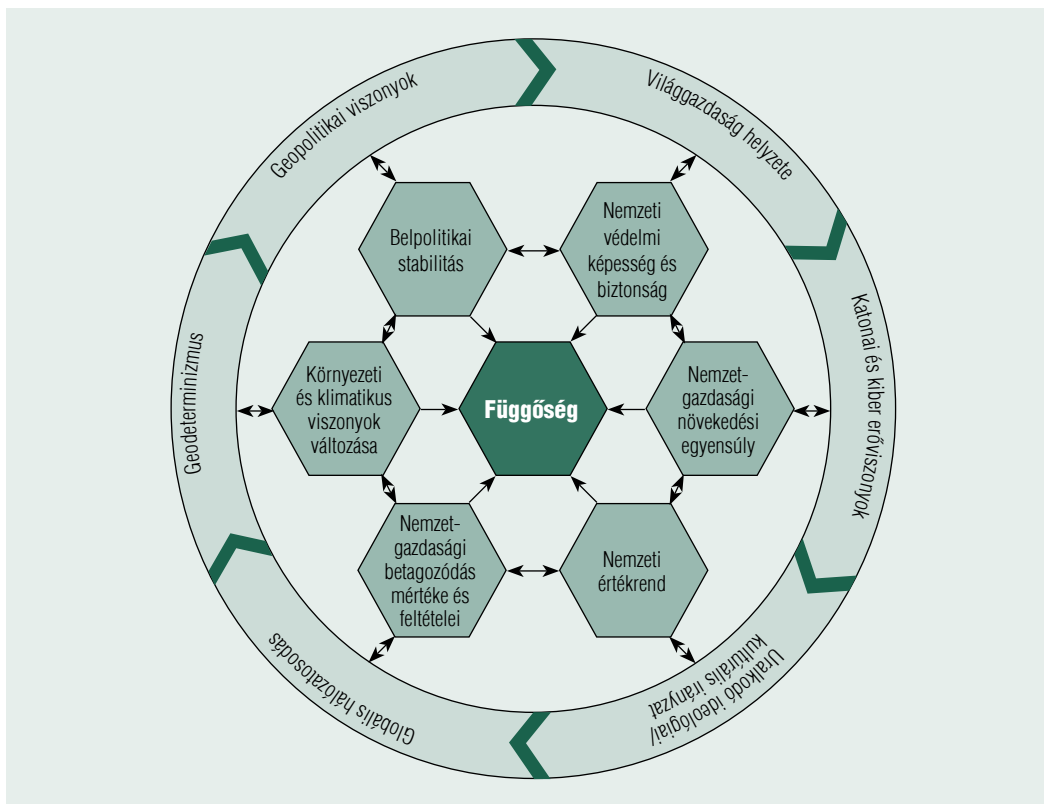
alapok, spekulánsok stb.) az export- és import-függőség, a gazdasági (pl. EU) és katonai (pl. NATO) tömbhöz való tartozás egyaránt befolyásol. Ennek hatása megjelenik az intézményrendszerben, illetve az általa hozott döntésekben, az erőforrásokhoz való hozzáférésben (illetve abban, mit tekintünk zöld erőforrásnak; lásd pl. az EU állásfoglalását az atomenergiáról és a földgázzról), a gazdasági és a társadalmat érintő döntésekben, illetve azok korlátozásában.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A piaccgazdaság történelmi kategória, amelynek összefüggései és keretrendszere térben és időben változik. Az elmúlt száz évben a különböző sokkok hatására 20–25 éves gyakorisággal új gazdasági rendszerek jöttek létre a fejlett országokban. Visszatekintve elmondható, hogy ezek egyike sem bizonyult tartósnak és stabilnak, azaz fenntarthatónak.

A 21. század nem a 20. század végén végbement események lineáris folytatása, mint ahogyan a 19. század lezárását követően az új évszázad is egészen más irányt vett (elég, ha a két világháborúra, illetve a közöttük jelentkező világgazdasági válságra gondolunk). A 21. század elmúlt két évtizede ugyanis azt igazolja, hogy a korábbiaknál jóval bizonytalanabb, kiszámíthatatlanabb világban élünk, mert a gazdasági turbulenciák és a fertőzések öngerjesztő hatásúak, ezeket a piacok önállóan nem, vagy csak késve és korlátozottan képesek kezelni. Ilyen körülmények között különös felelősségük van a közgazdaságtan művelőinek, hiszen nemcsak a normativitásra (annak leírására, milyen a világ) kell vállalkozniuk, hanem annak körvonalazására is, hogy milyenek kellene lennie. A fenntarthatóság kizárólag piaci mechanizmusok révén nem biztosítható. Szükség van az állam proaktív szerepvállalására és monitorozó funkciójára.

A NEMZETGAZDASÁGOK FÜGGŐSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Forrás: saját szerkesztés

Paradox, hogy a közgazdaságtan, amely a neoklasszikusok óta vizsgálatainak egyik fókuszába az értéket állítja, értéksemleges akar lenni. A fenntartható piacgazdaság ezzel szemben nem nélkülözheti a hitet, a családon, a tisztességen, az igazságosságon, a szociális érzékenységen és a munkán alapuló értékrendet, ami biztos támasza lehet a fenntarthatóság négy pillérének (gazdasági, ökológiai, intézményrendszeri, erőforrás).

A liberális piacgazdaság és a globalizáció nem a boldogság és az egyensúlyi növekedés alapja (ahogyan azt jó néhányan megkísérelték elhiteni). Számos előnye és hátránya van. Hatására ugyanis a kisebb szervezetek/nemzetek olyan hatalmi centrumok nyomása alá

kerülhetnek, amelyek célrendszerében nem, vagy csak virtuálisan jelenik meg a fenntarthatóság.

A fenntarthatóság körül egyre több és nem egy kérdésben egymásnak is ellentmondó vita folyik. Nem könnyű ezek között eligazodni többek között azért sem, mert a kutatók mellett egyre több áltudományos celeb megszólalása nehezíti a tisztánlátást.

Az írástudók felelőssége ebben az esetben sem kicsi. Érdemes tehát végiggondolni, milyen új paradigma és piacgazdasági forma az, amely lehetőséget ad az ökológiai, gazdasági és társadalmi megrázkódtatások kivédésére. A szerző megítélése szerint az egyik lehetséges irány a fenntartható piacgazdaság, amely-

nek elemei kölcsönhatásban állnak egymással. Ezek az elemek olyan komplex hálót alkotnak, amelynek a tanulmányban tárgyalt megközelítés szerint hat csomópontja és 264 eleme van.

Közöttük változóan szorosak a kapcsolatok, ami egyben a fenntarthatóság kockázatát is jelenti. Ennek monitorozása kiemelt gazdasági és társadalompolitikai feladat. ■

IRODALOM

- BALIKÓ, Z. (2013). A munka 21. század eleji református teológiai reflexiója. PhD-disszertáció, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Doktori Iskola, Budapest
- BAUER, M. (2008). Krisenbewältigung in der Finanzwirtschaft. Parallelen und Unterschiede der Bankenkrise in Japan (199–2006) und den USA (1980–1998). Japan Analysen Prognosen. Nr. 200). Düsseldorf/München (https://www.djw.de/uploads/media/JAP_200_Banken_v1.pdf) Letöltve: 2017. 10. 08.)
- BÖHM, F. (1960). Über die Ordnung einer freien Gesellschaft, einer freien Wirtschaft und über die Wiedergutmachung, in: Mestmächker, E. J.: Reden und Schriften, Karlsruhe. pp. 112–141
- BÖRÖCZ, J. (1993). Kettős függőség és a külső kérések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 74–88. oldal
- ERHARD, L. (1957). Wohlstand für Alle. Econ Verlag, Berlin
- ERHARD, L. (1962). Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der sozialen Marktwirtschaft. Econ-Knapp Verlag, Frankfurt am Main
- EUCKEN, W. (1960). Nationalökonomie – wozu? J. C. B. Mohr, Düsseldorf
- FISCHER, I. (1930). The Theory of Interest. The Macmillan Company, New York
- FRIEDMAN, M. (1996). Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- FUKUYAMA, F. (2014). A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GYULAI, I. (2005). Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről. Magánkiadás, Miskolc
- HAYEK, F. A. (1976). Individualism and Economic Order. University of Chicago Press, Chicago
- HICKS, J. R. (1937, 1978). Érték és tőke: A keynesi gazdaságtan válsága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- KALDOR, M. (1960). Essays on economic stability and growth. Free Press, London
- KALDOR, M. (1964). Essays on Economic. Duckworth, London
- KEYNES, M. (1936, 2017). The General Theory of Employment, Interest and Money. Wordsworth
- KLUGE, U. (1988). Der „Freiburger Kreis“ 1938–1945. Personen, Strukturen und Ziele kirchlich-akademischen Widerstandsverhaltens gegen den Nationalsozialismus. Freiburger Universitätsblätter, pp. 1–20
- KOCZISZKY, Gy. szerk. (2019). Etikus közgazdaságtan. Magyar Nemzeti Bank kiadása, Budapest

- KOCZISZKY, GY., SZENDI, D. (2021). A magyar megyék gazdasági fejlődési pályáinak összehasonlító vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, Nr. 2. 7–20. oldal
- KRENZHOF, R. (2007). *Wirtschaft, Moral und christliche Lebenpraxis. Eine Herausforderung der postsäkularen Gesellschaft*. Brill Schöningh Verlag, Paderborn
- MARSHALL, A. (1890, 1997). *Principles of Economics*. Prometheus Books, New York
- MATOLCSY, GY. (2015). Egyensúly és növekedés. Kairosz Kiadó, Budapest
- MATOLCSY, GY. (2022). A gazdasági, a társadalmi, a pénzügyi és a környezeti fenntarthatóság szempontok megjelenése a Magyar Nemzeti Bank gyakorlatában. *Pénzügyi Szemle*, Nr. 3. 319–337. oldal
- MERZ, FR. (2021). *Új idők – új felelősség*. MCC Press, Budapest
- MILL, J. (1848, 2018). *Principles of Political Economy*. Forgotten Books, London
- MISHKIN, S. (2006). *The next great globalization. How disadvantaged nations can harness their financial systems to get rich*. Princeton University Press, Princeton/Oxford
- MODIGLIANI, F. (1944). Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money. *Econometrica* 12. (1) pp. 45–88
- NEMESKÜRTY, I. (1995). *Búcsúpillantás*. Szabad Tér Kiadó, Budapest
- RAWLS, J. B. (1997). *Azt igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest
- RICARDO, D. (1817, 1954). *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RÖPKE, W. (1944/1979). *Civitas humana: Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*. Stuttgart
- SAAD, G. (2021). *A parazita elme – Hogyan pusztítják a fertőző eszmék a józan észet?* MCC Press Kft., Budapest
- SACHS, J. D. (2016). *A civilizáció ára. Az amerikai értékek és a visszatérés a prosperitáshoz*. Gondolat Kiadó, Budapest
- SAMUELSON, P. (1948, 1976). *Közgazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*
- SÁRVÁRI, B. (2019). A kínai gazdaságpolitika értékrendi pillérei. (in: Kocziszky Gy. szerk.: *Etikus közgazdaságtan*.) Magyar Nemzeti Bank, Budapest. 297–322. oldal
- SCITOVSKY, T. (1990). *Az örömtelen gazdaság. Gazdaságlelektani alapvetések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SEBESTYÉN, G. (2019). *Gazdasági prosperitás és értékrend: van-e eltérés az alapvető gazdasági mutatók alakulásának dinamikájában az eltérő vallási kultúrával rendelkező országok között*. in.: Kocziszky Gy. szerk.: *Etikus közgazdaságtan*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 143–162. oldal
- SMITH, A. (1776, 2011). *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Napvilág Kiadó, Budapest
- SMITH, A. (1959). *A nemzetek gazdagsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TOBIN, J. (1971). *Essays in Economics*. MIT Press, Cambridge
- VIRÁG, B. (2019). *A jövő fenntartható közgazdaságtana*. Magyar Nemzeti Bank

ONLINE HIVATKOZÁSOK

Brundtland-jelentés (1987). Közös jövő. Online:
<https://www.fenntarthato.bocs.eu>

EGSZB (2009). Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye: A GDP-n túl – a fenntartható fejlődés mércéi. Európai Unió Hivatalos Lapja, 04. 30. (2009/C100/09)

MNB (2022a). Fenntartható egyensúly és felzárkózás. Magyar Nemzeti Bank, Budapest

MNB (2022b). Zöld pénzügyi jelentés. Magyar Nemzeti Bank, Budapest